

ОТНОШЕНИЕТО НА ГРАДСКИЯ НАРОДЕН СЪВЕТ КЪМ ОСМАНСКИТЕ ПАМЕТНИЦИ В ПЛОВДИВ ПО ВРЕМЕ НА СОЦИАЛИЗМА

МЕТОДИ КРУМОВ

*THE CITY COUNCIL'S ATTITUDE TOWARDS THE OTTOMAN MONUMENTS
DURING SOCIALISM*

METODI KRUMOV

ABSTRACT: The following article examines The City Council's attitude towards the Ottoman monuments during socialism. The preface traces the fate of some of the houses in the Old Town of Plovdiv during the 1950s. The author exhibits the actions taken by the City Council for the preservation of the Ottoman monuments taking into account the destruction of many cultural heritage buildings.

KEYWORDS: Dzhumaya Mosque, Imaret Mosque, Ottoman monuments, Old Town of Plovdiv, Socialism, City Council

По време на османското владичество Пловдив е един от важните центрове на империята на Балканския полуостров. Като такъв в града са построени забележителни търговски, обществени и култови сгради. За съжаление при модернизацията през ХХ в. почти всички значими паметници на османската архитектура са унищожени – Хюнкяр хамам, съборена през 1923 г., Куршум хан, съборен след земетресението от 1928 г. и други. Сред малкото оцелели до днес са Джумая джамия, Имарет джамия, баните Чифте хамам и Ени хамам (еврейската), която силно пострада при пожар преди няколко години. В съобщението си ще проследя действията на ГНС за опазване и реставрация на основните османски паметници.

През първите години на новата власт усилията на ГНС са насочени към сградите, намиращи се на територията на Стария град. Реставрационните дейности обаче са рядкост.

През 1948 г. ГНС решава да откупи, ремонтира и реставрира 9 къщи в територията на Стария Пловдив. Те представляват архитектурна, историческа и художествена ценност. Предвижда се и откупуване на къщата, в която е живял Христо Г. Данов, и нейното превръщане в Музей на възраждането. За целта са предвидени 12 милиона лева от бюджета на ГНС. Част от предметите за обзавеждането на музея са дарение на Недко Каблешков. (ДА-Пловдив ф. 158, оп. 2, а.е. 508, л. 6–8). Тази идея за създаването на музей обаче не се осъществява.

През 1949 г. ГНС закупува от собствениците къщата на Ламартин и къщата на Димитър Георгиади (Пижев, Сукарев, Шивачев 2014: 215).

През 1951 г. Министерският съвет приема *Постановление 1608*, насочено към запазването и възстановяването на паметниците на културата.

Във връзка с това Пловдивският градски народен съвет полага грижи за закрепване, възстановяване и запазване на някои от тези ценни архитектурни паметници. До 1956 г. са възстановени къщата на Г. Мавриди, построена през 1829 г., къщата на Касандра Баятова от началото на ХІХ в., къщата на Евдокия

Бакалова от началото на XIX в., къщата на д-р Ст. Чомаков от средата на XIX в. (тогава Градска библиотека „М. Горки“).

Най-тежко е състоянието на дома на Димитър Георгиади. Покривът е хлътнал, част от стените са съборени и сградата е пред рухване (ПЕЕВ, 1956: 29). Реставрацията ѝ започва през 1956 г., едва три месеца след смъртта на големия радетел за нейното възстановяване – архитект Христо Пеев. През 1959 г. ГНС решава да направи именно тук Музея на възраждането и националноосвободителните борби. Къщата на Христо Г. Данов е национализирана през 1954 г. и през 1975 г. става филиал на Музея на възраждането (ОБРЕТЕНОВ, 1984: 33).

С Постановление на Министерския съвет от 22 май 1956 г. относно запазване и възстановяване на архитектурните паметници и благоустройство на старинната градска част на Пловдив тя е обявена за архитектурен музейен квартал. Територията на музейния квартал обхваща „Небет тепе“, „Джамбаз тепе“, територията между улиците „Любен Каравелов“, площад „Житен“, „Митрополит Паисий“ и „Иван Шишман“. Постановлението предвижда до края на 1956 г. Българската академия на науките да проучи останките от тракийската и римската крепостна стена, която се намира на територията на старинния град, и да даде необходимите научно обосновани указания за начина, по който да се извърши укрепването (Бюлетин №5, Министерство на културата, 1956: 25–26).

Във връзка с това през 1959 г. ГНС решава да се вземат мерки за запазването и възстановяването на старата тракийска северна стена и нейният изход – *Хисар капия*. Целта е стената да се разкрие по цялото протежение, без да засяга съществуващите жилищни сгради и мястото да се превърне в обект на посещения (ДА-Пловдив, ф.158, оп. 3, а.е. 134, л. 20).

В края на 50-те години ГНС започва да обръща внимание и на османските паметници в града.

Джумая джамия

Джумая джамия е един от най-старите паметници на културата в Пловдив. Тя заема площ от близо 1,500 кв. м., във форма на правоъгълник с външни размери 35/45 м. Изградена е с дебели стени по типичен турски строеж: камъни, тухли и червен хоросан, като камъните са заграждани от тухлите във формата на килии. От вътрешната страна четири тежки колони носят 9 свода. Покривът на джамията е от олово – по модел на джамиите, кервансараите и сградите на официалната османска власт. Минарето се издига отвън на североизточния ъгъл на главната постройка като стволът му е украсен с ромбовидни орнаменти от червени тухли върху бяла основа, а балконът му има корниз от сталактити. Конусовидният му връх е възстановен след земетресението през пролетта на 1928 г.

Джумая джамия е обявена за народна старина с брой 221/1927 г. на държавен вестник.

Има различни датировки за годината на построяване на джамията. Едната е базирана на турския географ и историк Евлия Челиби, който през 1651–1654

година пропътувал цяла Европейска Турция. В Пловдив той прекарва дълго време и пише: „От десетте града на Европейска Турция – Одрин, Солун, Скопие, Серес, Лариса, София, Белград, Сараево и Еуда, най-хубавият е Филибе, който от ден на ден става все по-богат“.

Евлия Челеби нарича Джумая джамия „Улуджамия“ и отбелязва, че е била съградена от завоевателя султан Мурад I (1362–1389 г.), но не подкрепя тази датировка с надпис или с посочването на по-стар извор (Възвъзова-Каратеодорова 1975: 229). Като се има предвид, че Пловдив е превзет от турците през 1364 г., малко вероятно е още в първите години на установяване на своето несигурно господство турците да предприемат таква грандиозно строителство.

Друга хипотеза твърди, че Джумая джамия е изградена през 1444–1445 година. Тя се позовава на построяването на еднотипната софийска „Буюк джамия“ или т.н. „Шехид-Мехмед паша джамия“, за която има точна датировка. Нейният строеж е започнал при царуването на Мехмед II (1451–1487 г.) и е завършена в 1494 година, когато е станало осветяването ѝ.

Григор Бойков датира построяването на джамията в периода 1433–1436 г. от султан Мурад II (Бойков 2012: 51).

Има предание, че Джумая джамия е построена на мястото на стара християнска църква (Пижев, Линков 2004: 64). Тя е носела името Св. Петка, затова била наречена „Джумая джамия“, което значи „Петъчна джамия“. Тази теза се позовава на факта, че джамията има 5 хризми по стените. Тази теория обаче се отхвърля от повечето историци.

Към 1960 г. на много места мазилката и фугите са повредени, а източната фасада е прикрита от безразборно построени дюкянчета, които нарушават архитектурния вид на сградата. По инициатива на ГНС започва реставрацията на джамията. Фугират се стените. Възстановени са прозорците и вратата на източната фасада. Те са разкрити след премахването на дюкянчетата.

Работата по реставрацията се извършва от строителна група под ръководството на архитект Иван Стоев към Строителната организация по възстановяване на паметниците на културата – София (В. *Отечествен глас*, бр. 4965, 14 октомври 1960 г., 3).

Имарет джамия

Имарет джамия е построена през 1444–1445 г. Годината е известна благодарение на строителен надпис, стоял над входа на сградата.

В периода 1965–1976 г. се провеждат консервационно-реставрационни работи под ръководството на арх. Н. Мушанов (Овчаров 1987: 6). По това време е бил демонтиран и оригиналният надпис, чийто текст гласял:

„По желание на Мурад хан, син на Мохамед хан, султан, син султанов, това величествено богоугодно заведение е съградено от Шихабедин паша, военначалник на военначалниците. Нека Господ му даде каквото пожелае на двата

свята. Приеми, о всемилостивейши, в дата 848 от егира“ (Алваджиев, Джамбов, Терзийски 1972: 42).

Като архитектурен тип принадлежи към култовите сгради с план във формата на обърната буква „Г“. Имарет Джамиа е обявена за народна старина с държавен вестник брой 221 от 1927 г. Към джамията е имало тюрбе (гробница), изградена от камък, и покрита с куполи трапезария, която към 1934 г. е вече полуразрушена. През 1984–1985 г. се извършва точно и внимателно копиране на всички рисунки-графити в джамията и на по-добре запазените изображения по главната фасада (Овчаров 1987: 13).

Чифте баня

Според известния пловдивски хроникьор Никола Алваджиев „Чифте баня“ е построена през 980 г. от егира (1582 г. сл.н.е.) по времето на Мурад III, който управлява от 1574 г. до 1595 г., заедно с великия везир Мехмед Соколу (Соколович), родом от Босна, във времето на най-големия възход на османската държава. Тогава мюдюрин и кадия на Фелибелийския санджак е Зия паша (Алваджиев, Джамбов, Терзийски 1972: 46). Н. Алваджиев обаче не посочва източника на това си твърдение.

Евлия Челеби споменава банята с нейното вероятно най-старо и оригинално название – „Челеби-кадъхамам“ (Възвъзова-Каратеодорова 1975: 231).

Григор Бойков посочва, че банята най-вероятно е построена от пристигналия в града в началото на 60-те години на XV в. Исмаил бей, като посочва че след Шихабеддин паша, той е втората по значимост личност, чиито действия дават сериозен тласък в градоустройственото развитие на Пловдив през XV в. (Бойков 2012: 66).

Банята представлява голяма правоъгълна сграда с издължен план по посока изток-запад. Принадлежи към типа на двойните бани, широко разпространени както в Мала Азия, така и на Балканите. Плановата схема я сближава със запазените до наше време двойни бани в Истанбул, Бурса, Одрин и Скопие. Чифте Баня е разделена на мъжко и женско отделение, всяко от които има самостоятелен вход. И двете отделения имат редица помещения, разположени във верижен план, и свързани помежду си.

По времето на социализма банята запазва първоначалното си предназначение до 1983 г., когато избухва пожар от стара електрическа инсталация. Тя се стопанисва от градско предприятие „Комунални услуги“, под чието ведомство се водят хигиенните бани в града до началото на 90-те години на миналия век. Днес в банята се помещава „Център за модерно изкуство“. През 1999 г. е направена външна реставрация на старинната сграда по проект на пловдивския реставратор архитект Иван Мандаджиев (В. *Строителни имоти*, бр. 26, 2002 г., 5). (Обр.1)

„Ени хамам“ също е действаща баня през периода на социализма.

Друга баня, която работи по това време, е баня „Марица“ в Кършияка. За

съжаление тя не е изследвана. След 1989 г. се превръща в ресторант, а в последствие е съборена и на нейното място са построени блокове. В Регионален исторически музей – Пловдив се съхранява мраморно корито от тази баня.

Освен грижите за реставриране и опазване, която ГНС полага за основните османски паметници, други, като например Панаир хан, са разрушени през 80-те години на миналия век по време на строителството на пешеходния мост над река Марица. Панаир хан е сграда с историческа стойност. По време на Априлското въстание е бил използван като затвор (Пижев, Шивачев 2006: 9). (Обр.2)

Друг османски паметник, разрушен през същите години, е баня „Тракия“ (Къзаскер хамам или Кадъ аскер Хаджи Хасан. Предполага се, че банята е дар от Хаджи Хасан, който е бил на длъжност кадъаскер в Истанбул, една от най-високите длъжности в империята.).

Причината за разрушаването е прокарането на трасето на бул. „6 септември“. Събарянето на банята предизвиква сериозни критики.

Архитект Василина Дикиджиева пише статия, в която се надява банята да бъде реставрирана, а не разрушена. Също така в нея предлага разширението на уличните платна да стане за сметка на намиращата се до банята обширна тревна площ с няколко борчета, както и чрез отстраняване на пристройките около паметника от по-ново време, които не представляват никаква ценност. Също така, ако тя не се използва като баня, да се превърне в търговска площ, детска сладкарница или атракционна зона (В. *Народна култура*, бр. 2, 13 януари, 1984 г., 2).

Правени са подписки за опазване на банята, но без успех.

И двата паметника са съборени по време на управлението на кмета Христо Мишев (3 април 1979–19 юни 1986 г.). Както Видин Сукарев отбелязва, по време на тоталитарната епоха често при изграждане на значими стопански и инфраструктурни се пренебрегват културни и природни паметници (СУКАРЕВ 2015: 257).

В заключение ще отбележа, че освен влагането на средства и полагането на грижи за паметниците на културата в Пловдив през социалистическия период с голяма лекота са разрушени много такива, въпреки възможността те да бъдат запазени. Градската управа показва двойствено отношение към обектите на културно-историческото наследство, без оглед на техния произход.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

А. ПИЖЕВ, В. СУКАРЕВ, СТ. ШИВАЧЕВ 2014: Александър Пижев, Видин Сукарев, Стефан Шивачев *История на община Пловдив: 1878–1989*, Пловдив: [Тафпринт], 2014 г. [A. Pizhev, V. Sukarev, St. Shivachev 2014: Aleksandar Pizhev, Vidin Sukarev, Stefan Shivachev *Istoriya na obshtina Plovdiv: 1878–1989*, Plovdiv: [Tafprint], 2014 g.]

АЛВАДЖИЕВ, ДЖАМБОВ, ТЕРЗИЙСКИ 1972: Христо Джамбов, Никола Ст. Алваджиев, Иван Г. Терзийски. *Паметта на един град – Пловдив*, Пловдив: Хр. Г. Данов, 1972 г. [Alvazhiev, Dzhambov, Terziyski 1972: Hristo Dzhambov, Nikola St. Alvazhiev, Ivan G. Terziyski. *Pametna na edin grad – Plovdiv*, Plovdiv: Hr. G. Danov, 1972 g.]

Бойков 2012: Григор Бойков. „Османизацията“ на Пловдив (Филибе) през XV в. – население, градоустройство и архитектура. В: *Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив, 2012 г.*, 39–67. [Boykov 2012: Grigor Boykov. „Osmanizatsiyata“ na Plovdiv (Filibe) prez XV v. – naselenie, gradoustroystvo i arhitektura. V: *Godishnik na Regionalen istoricheski muzey – Plovdiv, 2012 g.*, 39–67.]

ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА 1975: Кирила Възвъзова-Каратеодорова *Непресъхващи извори: Документални материали из историята на Пловдив и Пловдивско*. Хр. Г. Данов, 1975 г. [Vazvazova-Karateodorova 1975: Kirila Vazvazova-Karateodorova *Nepresahvashti izvori: Dokumentalni materiali iz istoriyata na Plovdiv i Plovdivsko*, Plovdiv: Нг. G. Danov, 1975 g.]

ОБРЕТЕНОВ, 1984: Красимир Обретенов. *Пловдив. Културно-историческо наследство: Пътеводител*. София: Септември, 1984 г. [Obretenov, 1984: Krasimir Obretenov. *Plovdiv. Kultur-no-istoricheskoto nasledstvo: Patevodite.*, Sofiya: Septemvri, 1984 g.]

ОВЧАРОВ 1987: Николай Овчаров. *Разкопки и проучвания. Книга 18, Рисунките-графити от „Имарет Джалмия“ в Пловдив като извор за историята на средиземнорието през XV в.* Издателство на БАН, С. 1987 г. [Ovcharov 1987: Nikolay Ovcharov. *Razkopki i prouchvaniya. Kniga 18, Risunkite-grafiti ot „Imaret Dzhamiya“ v Plovdiv kato izvor za istoriyata na sredizemnoriето през XV v.* Izdatelstvo na BAN, S. 1987 g.]

ПЕЕВ, 1956: Архитект Христо Д. Пеев, *Възстановяване на архитектурните паметници в Пловдив, 1956. Музеи и паметници на културата*. София: Комитет за култура, 1956. До 1964, N 1 под заглавие Паметници на културата и музеи, 29–30. [Peev, 1956: Arhitekt Hristo D. Peev, *Vazstanovuyavane na arhitekturnite pametnitsi v Plovdiv, 1956. Muzei i pametnitsi na kulturata*. Sofiya: Komitet za kultura, 1956. Do 1964, N 1 pod zaglavie Pametnitsi na kulturata i muzei, 29–30.]

ПИЖЕВ, ЛИНКОВ 2004: Александър Пижев, Красимир Линков; Фотогр. Соня Стоянова, *Православни храмове в Пловдив*. Пловдив: Летера, 2004 (София: Лито Балкан АД), [Pizhev, Shivachev 2006: Aleksandar Pizhev, Krasimir Linkov; Fotogr. Sonya Stoyanova, *Pravoslavni hramove v Plovdiv*. Plovdiv: Letera, 2004 (Sofiya: Lito Balkan AD)]

ПИЖЕВ, ШИВАЧЕВ 2006: Александър Пижев, Свобода Запрянова, Стефан Шивачев; Худож. Маргарита Христова. *Българската голгота 1876–1877 г.* Пловдив: Агенция Бизнес, 2006 г. (Пловдив: Зомбори). [Pizhev, Shivachev 2006: Aleksandar Pizhev, Svoboda Zapryanova, Stefan Shivachev; Hudozh. Margarita Hristova. *Balgarskata golgota 1876–1877 g.* Plovdiv: Agentsiya Biznes, 2006 g. (Plovdiv: Zombori)]

СУКАРЕВ 2015: Видин Сукарев. Голямата пловдивска община 1978–1987: аналитично и носталгично. В: *Град и памет: сборник с доклади от Втората национална научна конференция, проведена в Пазарджик, 5–6 юни 2014 г.*, ред. кол. Борис Хаджийски и др., Пазарджик: Беллопринт, 2015 г., 250–260. [Sukarev 2015: Vidin Sukarev. Golyamata plovdivska obshtina 1978–1987: analitichno i nostalgichno. V: *Grad i pamet: sbornik s dokladi ot Vtora natsionalna nauchna konferentsiya, provedena v Pazardzhik, 5–6 juni 2014 g.*, red. kol. Boris Hadzhiyski i dr., Pazardzhik: Belloprint, 2015 g., 250–260.]

Фондове и бюлетини

БЮЛЕТИН №5, Министерство на културата, 1956: Постановление на Министерския съвет от 22 май 1956 г. относно: запазване, поддържане и възстановяване на архитектурните паметници и благоустрояване старинната част на гр. Пловдив. – Бюлетин. Министерство на културата, 1956, № 5. [Vyuletin №5, Ministerstvo na kulturata, 1956: Postanovlenie na Ministerskiya savet ot 22 may 1956 g. относно: zapazvane, poddarzhane i vazstanovuyavane na arhitekturnite pametnitsi i blagoustroiyavane starinnata chast na gr. Plovdiv. – Vyuletin. Ministerstvo na kulturata, 1956, № 5]

ДА-ПЛОВДИВ, ф. 158, оп. 2, а.е. 508, л. 6–8; [DA-Plovdiv f. 158, op. 2, a.e. 508, l. 6–8]

ДА-ПЛОВДИВ, ф. 158, оп. 3, а.е. 134, л. 20; [DA-Plovdiv, f. 158, op. 3, a.e. 134, l. 20]

Периодични издания

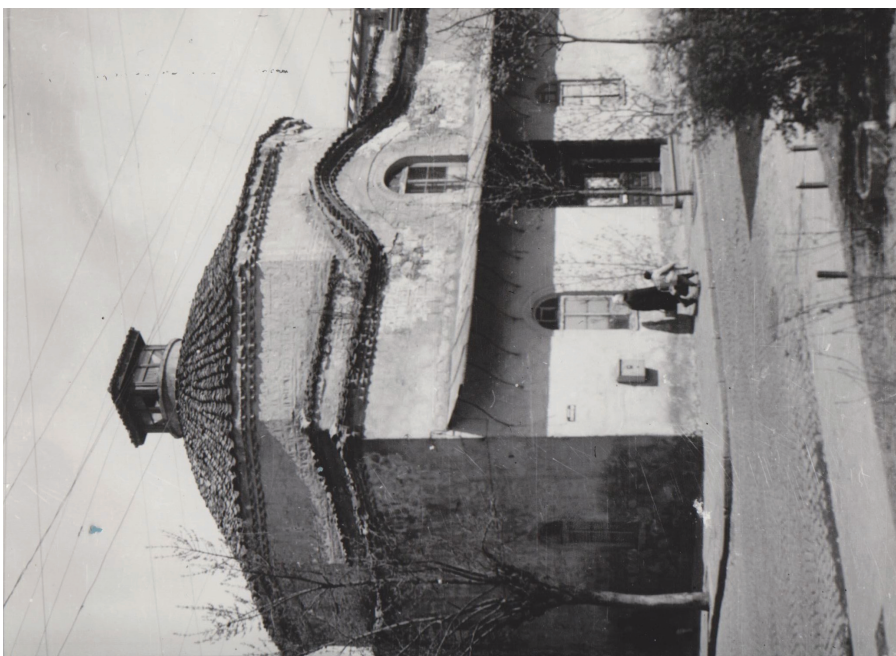
В. НАРОДНА КУЛТУРА, бр. 2, 13 януари, 1984 г., 2; [V. Narodna kultura, br. 2, 13 yanuari, 1984 g., 2]

В. ОТЕЧЕСТВЕН ГЛАС, бр. 4965, 14 октомври 1960 г., 3; [V. Otechestven glas, br. 4965, 14 oktomvri 1960 g., 3]

В. СТРОИТЕЛНИ ИМОТИ, бр. 26, 2002 г., 5; [V. Stroitelni imoti, br. 26, 2002 g., 5]

Обр. 2. Панаир хан, Пловдив

Обр. 1. Чифте баня. Снимка от 60-те години на XX век.